

KERESZTÉNY MAGVETŐ

XLIX. évfolyam.

Szeptember—Október.

5. füzet.

A vallás az intuicionizmus világában.

(*Bergson és James.*)

Irta: **Vári Albert.**

Az élet a maga mozgalmas változásaiban nem ismer határt és megállást. A »teremtő fejlődés« a létnek újabb és újabb alakjaiban nyilvánul a természetben. A lelki világban pedig új irányzatokat hoz létre s az eszmék és gondolatok újabb áradatával temeti el a régit. A haladás útjait mindenütt romok jelzik. Megilletődéssel állunk meg az ilyen romok mellett s az embernek nagy tragédiáját olvassuk ki belőlük. Amibe a maga lelkét vitte bele a múlt, amit nagysága és dicsősége örök emlékéül emelt, amire jogos önérzet és büszkeség fölemelő érzésével tekintett: az ma bemohosult sirdomb, amely mellett vagy cinikus nemtörődömséggel vagy pedig szánó sajnálkozással halad el korunk vándora. De az embert az elhagyott romhalmazok és a háta mögött sűrű egymásutánban emelkedő sirhalmok látása sem tudja életösztönétől, tettvágyától és élni akarásától megfosztani. Vagy kiválogatja a múlt romhalmazának értékesíthető köveit, vagy pedig lelke mélységéből újabb anyagot hoz elő, hogy abból dicsőségének és nagyságának újabb emlékeit állítsa össze.

Ha a múlt százávet szellemének megfelelően akarjuk jellemezni, azt a természettudományok századának nevezhetjük. A természetről való ismereteink új alapokat nyertek s csodálatos átalakulásokat idéztek elő. A technika szédítő csodái elbűvölték lelkünket. Külső jólétünket és kényelmünket hihetetlen mértékben fokozták. A természettudományoknak ez a diadalmas előnyomulása szent ámulattal töltött el. Megbűvölt. Mindenkit lefegy-

verzett. Az egyetlen igazi tudomány lett. Fénylő világi elvakított. Szinte nem is gondolkoztunk. Csak tapsoltunk a győzelmesen előrenyomuló ifjú hősnek. Így történt meg, hogy ez a tudomány, amelyhez különben örök hálnánk fűződik, minden nagyobb ellentállás nélkül vonulhatott be olyan területekre is, amelyekhez való illeté- kességét józan megfontolás után meg kell tagadnunk. Gondolkozásunk központjába lépett. Lassankint mindent az ő álláspontjáról kezdtünk vizsgálni. Az ő csallhatatlannak hirdetett törvényeit alkalmaztuk minden téren. A »természettudományos gondolkozás« lett műveltségünk fokmérője. Mindent eldobni, amit a tudomány módszerével megmagyarázni nem lehet: ez lett a jelszó. Az igazság csak egy lehet s ez pedig az, amit a »tudomány« állít.

Ez a gondolkozás szinte ellenállhatatlan erővel hódította meg a bölcsészetet és a teológiát is. A materializmus, a pozitivizmus, a monizmus, az empirizmus, a szkepticizmus, az ágnosticizmus mind ez irányzatból mérítették táplálékukat s ettől kaptak új lendületet. Sőt a teológia is minden áron békét keresett ez új és veszélyes ellenfelével s most a naturálizmus, majd a racionalizmus és a kriticismus karjaiba dobta magát. Így keletkeztek különböző rendszerek, amelyek nem a való élethez simulnak, hanem megfordítva, az életet igyekeztek a maguk prokresztesi ágyához szabni. Szép s a tudományos igényeket kielégítő rendszerek állottak elő, amelyek szembehelyezkedtek a valósággal s a tudomány szuverénitásának nevében megfojtani igyekeztek magát az életet. Ezért esett meg az, hogy valaki mennél jobban rabja lett egy bölcsészeti rendszernek, annál távolabb esett a dolgok és események igazi lényegének megismerésétől s mennél inkább hívévé szegődött egy teológiai irányzatnak, annál inkább elveszítette egyéni vallását. A szempontok lettek urrá a valóság fölött. A szimbolumok erősebbek a lényegnél. A külsőség hódítóbb a léleknel. Keletkezett körülöttünk egy színes és egy kápráztató világ, amely olyan, mint a jéghegy, amelyet a nap melege soha sem tud felolvasztani, vagy pedig mint a szinpad, amely olyan távol áll a való élettől. Ebben a festett világban

elveszett az egyén, eltűnt a lélek, kihalt az érzelem s a számító értelem mindent a már előre elkészített skatulyáiban rendezett el.

Nem csodálkozhatunk hát azon, ha ez irányzattal szemben az élet mind hangosabban követelte és követeli a maga jogait. Ha azt igényli, hogy minden jelensége és megnyilatkozása ne egy idegen terület látószögéből, hanem önmagában vizsgálhassék. Hogy a fogalmak ne borítsák el a valóságot s a rendszerek ne bémítsák meg az életet. Mert bármilyen szuverén hatalom a tudomány, de öncéllá nem lehet. Eszköz az csupán az élet tökéletesítésére. S átlépte a maga rendeltetésének határát, ha akár a testi, akár a lelki életnek kifejlődését akadályozza.

Az életnek eme jogait s a tudománnyal szemben való emez igényeit csaknem egyidőben hirdeti Franciaországban *Henri Bergson*, Amerikában *William James*. Az első a legnépszerűbb filozófus ma, a másik a vallásos léleknek legigazibb modern tanulmányozója. Amit mi csak sejtettünk, az bennük eleven tudattá változott. Tanításaikból az élet igazi lehellete áramlik felénk. Nem kísértjük meg egymást kiegészítő tanításaiknak részletesebb ismeretetését. Csupán néhány gondolat közlésére szorítkozhatunk, amelyek mutatni fogják a vallást az intuicionizmus világában.

a) *Bergson*.¹

A filozófusok szerint a megismerésnek két módja van. Az egyik bizonyos álláspontból kiindulva, kívülről szemléli a dolgokat; a másik nem foglal el semmiféle álláspontot, hanem belemerül magába a dologba. Bergson szerint az első csak relatív ismeretet nyújt, a második eléri az abszolútumot.² Pl. akárhány képet látunk egy városról, azok csak relatív ismeretet nyújthatnak róla, mert azok csak szimbólumok. Tökéletes képet csak úgy nyerünk, ha látjuk magát a várost. Az abszolútum vagy tökéletes megismerés csak *intuició* által érhető el. Mi az intuició?

¹ Érdekes jelenség, hogy míg a neokatholicizmus kitörő örömmel fogadja a bergsonizmust, addig a pápai párt egyszerre három művét tette indexre.

² Henri Bergson: Bevezetés a metafizikába. Ford. Fogarasi Béla.

»Intuicció a neve annak az intellektuális megérzésnek, mellyel valamely tárgy belsejébe helyezkedünk, hogy megtaláljuk azt, ami abban egyetlen és kifejezhetetlen.« Az az eljárás pedig, »mellyel a tárgyat már ismeretes, tehát más tárgyaknál is meglevő elemekre vezetjük vissza, elemzés« (analízis). Az elemzés e szerint a tárgytól teljesen különböző szempontokat vesz fel s ezeket a végtelenségig szaporítja, anélkül, hogy elérné az abszolútumot. Míg az intuicció »egyszerű folyamat«. Ebből látható, hogy mi különbség van a pozitív tudomány és a metafizika között. A pozitív tudomány útja az elemzés, amely folyton szimbolumokkal dolgozik s a relatívon túl nem megy. Míg a metafizika álláspontok és szimbolumok helyett intuicció útján magát a tárgyat ragadja meg s ha lehetséges, eléri annak a tökéletes valóságát. Az elvont eszmék, a szempontok, a szimbolumok szükségesek a tudományos vizsgálódáshoz, de nem helyettesíthetik az intuiciót, ami egyedül segít megismerni azt, ami a tárgyban egyedüli és lényeges. Éppen abban áll sokszor a pozitív tudomány tévedése, hogy a mesterségesen egymás mellé állított fogalmakban magát a tárgyat látja, pedig az a valóságnak csak pusztá árnyéka. Így születnek a fogalmak és szempontok sokasága szerint a különböző *rendszerek*, amelyek az egymás elleni küzdelemben merülnek ki éppen azért, mert a valóságot utól nem érhetik. Az igazi metafizikának, ha komoly tudomány akar lenni, túl kell mennie a fogalmakon, hogy elérjen az intuiccióhoz. Ez nem azt teszi, hogy a metafizika fogalmak nélkül is ellehetne. De fölszabadulni »a merev és leszögezett fogalmaktól« s helyökbe »hajlékony, mozgékony, majdnem folyékony képzeteket« alkotni, melyek az intuicció tovatünő formáihoz simúlnak: ez az igazi metafizika.

Intuiccióból eljuthatunk az elemzéshez, de elemzés útján intuiccióhoz soha. Egy előttem ismeretlen költeménynek összehányt betűiből nem fogom soha egybeállítani az eredeti költeményt, de ha ismerem a költeményt, akkor csakhamar egybeállíthatom a betűkből. Miért? Mert a betűk nem alkotórészei, hanem csak kifejező részei a

költeménynek. A dolog igazi alkotórészeinek és a kifejezés részeinek az összezavarásából származik Bergson szerint mind az empiristák, mind a racionálisták tévedése. Mind a kettő a szimbolumrészeket összezavarja a valódi alkotórészekkel, az elemzést az intuícióval, a természet-tudományt a metafizikával. Azért vész el az empirizmus az általános tagadásban, mert az eredetét a fordításban, a dolgot a szimbolumokban keresi s mivel nem találja, megtagadja létezését. Ugy tesz, mint a gyermek, aki a falakon átsuhanó árnyakból akar játékszert csinálni. Ezért nem tud a racionalizmus személy és személy között különbséget tenni. A »személy egysége« címen egy üres formát talál s ehhez szabja az élő, eslelekvő, konkrét személyiségeket, akik között Péter az, aki Pál. Az ilyen filozófusok odajutnak, hogy »üres énjükből valami feneketlen tartályt csinálnak, amely semmivel sem inkább a Pálé, mint a Péteré, amelyben helye van az egész emberiségnek, vagy Istennek, vagy a létnek általában, amint tetszik«. Az igazi filozófia nem raktáron tartott fogalmak alapján dolgozik, amelyeket alkalom szerint előrántva, most Péterre, majd Pálra alkalmaz, hanem minden egyes tárgynál új erőfeszítéssel a tárgyhoz szabja a hozzá egyedül illő fogalmat. Az igazi filozófia »nem válogat a fogalmak között s nem foglal állást valamely iskola mellett, hanem intuíciót keres, amely egyetlen, a melyről egyformán leszállhatunk a különböző fogalmakhoz, mert az iskolai elkülönüléseken kívül helyeztük azokat.« Ezen az úton látjuk meg, hogy a tétel (thésis) és ellentétel (antithésis) egyaránt a valóságból származik s bár szemben állanak, de azért kibékülnek egymással.

Hogy azonban ezt elérhessük, meg kell változtatnunk gondolkozásunk és értelmünk megszokott munkáját. Nem a fogalmaktól kell a dolgokhoz mennünk, hanem a dolgoktól a fogalmakhoz. A »megismerés« ne a fogalmaknak egymással való végtelen kombinálása legyen azért, hogy a valóságnak valami olyan alakját kapjuk, amely érdekeinknek megfelel s amely pártállásunkat támogatja. A megismerés célja csak maga a megismerés legyen s értelmünk mindig »érdektelen munkát« végezzen. Ellenkező

esetben »a filozófiát mindörökre iskolák között való torzszalkodásra kárhoztatjuk«. »Vagy nem lehetséges a filozófia és a dolgoknak minden megismerése gyakorlati megismerés, mely a belőle húzott haszonra irányul, vagy, abban áll a filozófálás, hogy az intuición megfeszítésével magába a tárgyba helyezzük magunkat.«³

De miben áll az intuición természetete? Mi különbség van közte és az elemzés között? Az elemzés mindig változhatatlan és mozdulatlan fogalmakban végződik. Ezek a mozdulatlan és változhatatlan fogalmak teszik a »tudomány« alapját. Ellenben a »lelki állapot« folytonos változásban áll. »Nincsen eszmélet emlékezés nélkül.« Mostani érzéseinkhez a múlt emléke tapad. A jelen mindig magában foglalja a múltnak folyvást nagyobbodó képét. A múltnak ez a továbbélése a »tartam«. Ettől szorosán megkülönböztetendő az »idő«, amely csak arra való, hogy »a különböző tartamok között megkönnyítse az összehasonlítást«. Ebből látszik, hogy mi különbség van az elemzés és intuición között. Az első mindig a mozdulatlannal dolgozik, míg az utóbbi, a mozgalmasságba vagy a tartamba helyezkedik. A valóságos vagy a konkrét mindig változókéony, míg az elem változhatatlan. Tévedésünk éppen abban áll, hogy azt hisszük, hogy változhatatlan fogalmakból és sémákból fölépíthetjük a mozgékony valóságot. A mozdulatlan szempontok csak állomások a mozgás hosszában. Bármennyire is szaporítjuk azok számát, belőlük a valóságot meg nem alkothatjuk, mert nem részei a mozgásnak. Sem szempontok, sem szimbolumok a valóságot soha elénk nem állíthatják. Ide az kívántatik, hogy intuición megfeszítésével a tartam konkrét felfogásába helyezkedjünk s újabb erőfeszítéssel követe a tartam folyását, meghaladjuk önmagunkat. Így nyílik meg előttünk fölfelé és lefelé két út, amelyek egyikén az anyagnak, a másikán az öröklétnek ismeretére jutunk. »E két határ között mozog az intuición és ez a mozgás maga a metafizika.«⁴

Bergsonnak a fentiekben röviden vázolt módszeréből

³ U. o. 21. l.

⁴ U. o. 29. l.

tisztán látszik, hogy ő az ismeretszerzésnek egy egészen új útját jelöli meg. Eddig az volt az általános felfogás, hogy ismeretekhez csak az értelem útján jutunk. Bergson meggyőzően mutatja ki, hogy az értelem csak fogalmakat és szimbolumokat nyújt, de a valóság megismerésére nem vezethet. Módszere emnyiben antiintellektuális. De hát van-e más olyan tehetségünk, az értelmén kívül, amelyre ismerethez juthatunk? Bergson szerint van. És ez az intuíció, amelynek helye az ösztön és az értelem között van. Számos szép példával igazolja, hogy az ösztönnek milyen nagy szerepe van a megismerésben. Mert »amíg az értelem csak azt ismeri, amit az érzékek elérnek és azt is csak kívülről, az ösztön távolból és belsőleg is tud megismerni.« Ez a megismerés bár túl esik az értelem határán, de azért sem nem képtelenség, sem nem megfoghatatlan misztérium. Azonban az ösztön magában véve még sem elégséges az ismeretszerzésre. A megismerendő problémákat az értelem adja fel. Így szükséges a kettőnek együttműködése. De ahol a tiszta értelem cserben hagy, ott még az intuícóra szélesbedett ösztön megmutathatja a kivezető utat. Így emelkednek a »tudományos igazságok« fölébe a »metafizikai igazságok«.⁵

b) *James.*

Amíg Bergson az emberi léleknek tudattalan vagy tudatalatti területét fölkutatta, annak értékét megállapította: addig *William James*, a Harvard egyetem világhírű pszichológusa, az amerikai iskola megalapítója, azt bizonyította be, hogy ennek milyen nagy szerepe van a vallásos lélektanban. Ez t. i. az az út, amelyen az ember Istenhez emelkedik. Így született a legújabb valláslélektan, melyet a következőkben ismertetünk:⁶

Általánosan elterjedt módszerré vált az, hogy a vallási igazságokat is az értelem és a logika mérlegébe tesszük. Ami üti a mértéket, azt elfogadjuk, ami nem üti, azt eldobjuk, mint érthetetent és megfoghatatlant. Az ér-

⁵ René Gillonin: „Henri Bergson: filozófiája.“ Ford. Farkas Zoltán. 16 s köv. l.

⁶ A valláslélektan mai problémái. Új élet. 1912. évf. 145. és 501. l.

telemnek a túlbecsülése volt az alapja azoknak a rendszereknek, melyek a középkori skolaszticizmustól Kantig keletkeztek. Sőt maguk az egyházak is elfogadták ezt az alapot. A katolicizmus teljesen az intellektualizmus álláspontjára helyezkedett s kimondotta: »ha valaki azt állítja, hogy az egy igaz Isten, a mi teremtőnk és urunk az emberi *értelem* műveiből meg nem ismerhető, — legyen átok alatt«. (Vatikáni zsinat.) A protestántizmus egy része pedig odáig jutott, hogy a vallást és a tudományt azonosította s a vallást egészen a tudomány alapjára kívánja helyezni, feledve, hogy ami tudomány, az még nem vallás s ami vallás, az már nem tudomány.

Ezen vallási racionalizmus ellen kel ki a leghatározottabban a legújabb valláspszichológia, amelynek vezére *James*. Ez a vallás gyökerét a léleknek a tudatalatti világába: az érzelmek és az ösztönök területére helyezi. A vallás nem tudás, nem logika, hanem »benső élmény«, intuíció. Ezen benső élmény ellen lehet küzdeni, a logikának, az értelemnek s a tudománynak minden fegyverével, de ezek a vallásos kedélyről sértetlenül visszapatannak. Akinek lelkében él a hit, melyet életösztöne sugall, az ellen a legélesebb dialektikával is ok nélkül küzd az ateizmus. Akinek lelke mélyéből előretör a vallásos érzelem, azt semmiféle ellenérvekkel nem lehet eltántorítani a vallás útjáról. Amint *James* írja: »Helyezkedhetem a fanalikus természetbúvár álláspontjára is és feltehetem, hogy semmiféle más valóság nem létezik, mint az érzéki tapasztalaté és a természettörvényeké. De mindenkor, mikor így gondolkodom, egy benső hang azt sugja nekem: bolondság, csalás és önámítás! ha százszor fölkesíti is magát a tudománnyal. Az emberi tapasztalat teljes kifejlése arra kényszerít, ha azt a maga élő valóságában szemlélem, hogy túllépjem a tulajdonképpeni tudomány körzetét. Teljesen kétségtelen, hogy a valóságos világ másforma és sokkal szövevényesebb, mint a tudomány felteszi. És ezért ragaszkodom a hithez.«

A *James* által körülírt ezen belső, vallásos lelki élmény szorosan megkülönböztetendő a hivatalos egyházak vallásától. A hivatalos egyházak vallása szerinte nem

egyéb, mint »művészet az Isten kegyét megnyerni«. Az ima, áldozatok, dogmák, ceremóniák, mind arra irányulnak, hogy Isten akaratát a mi javunkra fordítsák. De a *James* vallása egyéni vallás, egy fölséges és megnyugtató bizalom Istenben, amely titkos energiákat fakaszt az emberben, amelyek segítségével boldogságának munkása lehet. »Ki tudja — így kiált fel — vajjon mindegyikünket nem-e az ő hite Istenben segíti ahhoz, hogy a rája váró feladatot hatályosabban legyen képes megoldani.« »Még ha egészen bizonyos volna, hogy egy felsőbb lényben való hit illúzió, ez sem változtatna azon, hogy ez a hit a világ erkölcsi energiáit szaporítja.«⁷

A rideg racionálizmus nem tudja megérteni a mindennapi ember lelki világán fölül emelkedő vallásos jellemeket. Éppen ezért a vallásos érzésnek az ő lelkükből előtörő s magasra csapó lángját pathologikus tüneteknek tekinti csupán. Így a Pál apostol vallásosságát az epilepsziából, *Assisi Ferencét* terhelt születéséből, *Fox*, *Carlyle* és *Kálvinét* gyomorhajból származtatja. *James* ezt az eljárást gyermekesnek és egyoldalúnak mondja. Igaz ugyan, hogy a vallási rajongóknál sokszor mutathatók ki pathologikus tünetek, de ez az ők vallásos érzését nem bántja s annak értékét nem csökkenti. Hiszen a genie is pathologikus egyén. De akár hányszor éppen a beteg idegzet teszi alkalmassá arra, hogy ott is lásson és érezzen, ahol a közönséges ember semmit sem vesz észre. Ugyanez áll a nagy vallási egyéniségekről is. Meglehet, hogy éppen gyöngye idegzetük képesíti arra, hogy egy felsőbb világ inspirációját megértsék és felfogják. Innen származnak a prófétai víziók. A közönséges gondolkozású ember nem érti meg ezeket s egyszerűen hallucinációknak nevezi. De még ez esetben sem lehet megtagadni ezeknek egyéni és szociális értékét. Azonban amit a logikus gondolkodás nem ért meg, azt az intuicióvá növekedett ösztön »megérzi«. E ponton is találkozunk *James Bergsonnal*, amidőn a kiváló vallásos jellemek életéből kiolvassa, hogy »az embernek a közönséges érzékein kívül van még egy benső érzéke is a valóság felfogására.«⁸

⁷ The will to believe. 1897.

⁸ A valláslélektan mai problémái. 154. l.

James a vallásos embereknek két típusát különbözteti meg, ú. m.: az *optimista* és *pesszimista* típust. Az elsőnek jellemvonása a derült és nyugodt kedély, amely Istenben minden szépségnek és jónak forrását látja. Nem félelemmel, hanem gyermekies bizalommal közeledik hozzá. Vallásos hite boldogsággal aranyozza meg egész életét. A bűnről nem sokat tud. Önmagával nem igen foglalkozik. Az élet sötét és fájdalmas oldalai iránt nincsen érzéke. Ezért megveti a lemondást és az aszkézist. Elfordítja tekintetét a betegségtől és a haláltól. A félelmet, a gondot megveti. Nem a szenvedés és önkínzásban keresi gyógyulását, hanem a bizalomban és az örömben. Minden vallás kebelében található ilyen optimisták, akik szl. *Agostonnal* így gondolkoznak: »Csak Istent szeresd s aztán tehetsz, amit akarsz.« Ez az optimizmus szülte Amerikában azt a vallásos mozgalmat, melynek »kedélykura« a neve s jelszava ez: »A jókedvnek gyógyító ereje van.« Ennek a mozgalomnak a jelentőségét egy amerikai író így írja le: »Az emberbe a félelem már világra jötte előtt beoltatik, félelemben nevelik fel, egész életét a halál és a betegség miatti aggályok és izgalmak között tölti el. Mindez tompítja szellemi energiáját és lassankint teste is ugyanezen sorsra jut. Gondolatok millió és millió őseitekre, akikre szintén ilyen óriási nyomás nehezedett. Csoda-e, ha van még egészség a földön?! Csakis a végtelen isteni szeretet és erő ellensúlyozhatja ezt a kártékony hatást.«⁹

A pesszimista vallási típus éppen ellentéte az optimistának. Neki nincsen érzéke az élet derűs oldalai iránt. Előtte a világ egy nagy siralomvölgy. A mi sorsunk balsors. Gazdagság, hírnév, ifjúság és egészség tűnő álmok csupán. Kétségbeesítő az ember állapota e világban. De éppen ez a kétségbeesés szüli a pesszimista típusnál a megváltás és újjászületés utáni vágyat. Mivel mostani lelki állapota nem megnyugtató, erősen vágyik egy más szellemi élet után. A végén is a hitben találja meg a lelki hármóniát, a megnyugvást. Ennek a pesszimista típus-

⁹ U. o. 159. l.

nak igen szép példája *Tolsztoj*, aki elveszítette hitét a vagyonban, tudományban s kétségbeesésében állandóan az öngyilkosság gondolatával foglalkozott. De egy érzés állandóan dolgozott benne, amelyet ő »isten után való küzdelemnek« nevez s amely nem az »értelemből«, hanem a »szívből« jött. Ez az érzés Istenhez vezette s nála találta meg a segítséget. A megtérés útja nem ugyanaz minden pesszimista típusnál, de a valláspszichológia feladata éppen az, hogy megvilágítsa a megtérés különböző útjait.

Még egy nagy kérdése van a modern valláspszichológiának. Vajjon annak az intuitív hitnek, mely egy felsőbb lényhez kapcsolódik, van-e objektív alapja? Mivel igaz és letagadhatatlan tény az, hogy az emberek hisznek Istenben, lehet-e ebből arra következtetni, hogy Isten valósággal létezik? Ha van értelmünkön kívül olyan belső tehetségünk, amely minket egy szellemi világgal hoz kapcsolatba, építhetünk-e ebből hitünk számára tudományos alapot is?

E ponton ismét összetalálkoznak *Bergson* és *James*. *James* ugyanis elfogadja *Meyersnek* a »tudatalatti pszichikai viszonyokra« vonatkozó felfedezését, amit »szubliminális én«-nek nevezett. Mit jelent ez? Azt, hogy az ember személyisége három koncentrikus körből áll: 1. A centrum. 2. periferiák. 3. a tudatalatti terület. Ez utóbirtól öntudatunk nem bír tudomással. Az csak »bizonyos lelki állapotban« jelentkezik, hogy átvegye egy felsőbb világ kijelentéseit. A genik munkája, a nagy felfedezések mind ilyen kinyilatkoztatásoknak tekinthetők. Ezzel lehet megmagyarázni a vallási tüneményeket is. Így pl. a megtérés azt jelenti, hogy azok a lelki energiák, melyek »a tudatalatti ében lassankint összegyűltek, fokozatosan vagy hirtelenül betörnek az öntudat, az első én területére.«¹⁰ Így lehet a valláslélektan többi jelenségeit is e hipotézissel igazolni. Már pedig a tudomány szempontjából is igaz az a hipotézis, amellyel a tünemények egy nagy csoportja megmagyarázható. Így tehát »az Isten-

¹⁰ U. o. 512. l.

ben való hit tudományos szempontból nem tekinthető kevésbé tudományos hipotézisnek, mint a természettudomány feltevései, mert éppen oly jól tudjuk vele a vallástünetemények magyarázatát adni, mint pl. a fizika magyarázatát adja az éterelmélettel a fénytüneteményeknek». James azáltal, hogy ezt a módszert a valláslélektan területén is alkalmazásba vette, megalapítója lett a *vallási pragmatizmusnak*, amellyel új fejezetet nyitott a valláspszichológiában.

Az intuicionizmus megvilágításában a vallásnak sok kérdése egészen új színben tűnik föl. Az inspiráció, a kijelentés, az Istenben való hit, a megtérés, az imádság stb. elveszti eddigi misztikus színezetét s mint természetes lelki jelenség, úgy tűnik fel, amely a tudományos igényeket is kielégíti. Az a merev dogmatizmus pedig, amely eddig a csalhatatlanság köpenyébe burkolózva, a vallás kizárólagos letéteményesének hitte és hirdette magát, elveszíti föltétlen tekintélyét és uralmát. A vallás föl szabadul annak súlyos bilincsei alól s visszatér oda, ahol egyedül van méltó helye: az emberi lélekbe, ahol mint a többi pszichológiai jelenségek, úgy mutatkozik. Ezért hisszük, hogy *Bergson* és *James* neve nem csak új utat jelent a gondolkodás történetében, hanem új erőt kölcsönzött a vallásnak s új kilátásokat nyitott a valláspszichológiában is.

A magyar unitárius egyház hitelvei a XVI. században.

Irta: **Dr. Borbély István.**

(Folytatás.)

B) *Báthory Kristóf idejében. (1576—1581.)*

Nemcsak Dávid Ferencnek, hanem az alkotmánya szerint még fejletlen unitárius egyháznak is végzetes szerencsétlensége volt az a családi viszály, amely az egyház reprezentánsának, Dávid Ferencnek familiaris nyugalmát feldúlta.

Dávidnak első felesége — nevét nem tudjuk, csupán azt, hogy a gyerekek mind ettől valók — 1570-ben meghalt.¹⁷⁴ Családi állapota arra kényszerítette, hogy 1572-ben újra nősüljön. Második felesége egy kolozsvári szép és vagyonos, de indulatos és szenvedélyeit fékezni nem tudó nő volt. Házasságuk talán épen azért, mert gyermektelen vala, boldogtalan volt s Barát Katalin — ez volt neve az új feleségnek — 1574-ben házasságtöréssel vádolta urát. Jakab Elek a nagyszebeni ág. ev. püspöki levéltárban levő zsinati végzés gyűjtemény másolatából eképen foglalta össze a vádat: »A viszálykodásra alkalmat a ház szolgáló cselédje adta, ki asszonyát nyelveskedésével megbántotta s a vett elégtételért őt perbe is fogta. A férj megtagadta hitvesétől tanácsát és védelmét, a cseléd részére állott s azt tanáccsal és pénzzel segítette.«¹⁷⁵ Hogy a vád ebben a formájában nem lehetett

¹⁷⁴ *Jakab E.*: Kolozsvár tört. II. köt. 224. lap szerint 1570-ben a kolozsvári egyházfiak számadásában e bejegyzés olvasható: „*Dávid Ferenc felesége temetéséért fl. 12*“.

¹⁷⁵ *Jakab E.*: Dávid Ferenc Emléke. 213. lap.